

БАЯВЫЯ ДЗЕЯННІ ЛЕТАМ 1941 г.
НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ: ТЭРМІНАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ

Вызначэнне тэрмінаў з’яўляецца адным са складанейшых пытанняў у гістарыяграфіі. У дадзеным артыкуле будуць разгледжаны падыходы айчын-ных даследчыкаў да летніх падзей 1941 г. на тэрыторыі Беларусі, назвы гэтых падзей і іх вынікаў, замацаваныя ў энцыклапедычных выданнях. Адзначым, што энцыклапедыя ўяўляе сістэматызаваныя веды, выкладзеныя ў лаканічнай форме, па той ці іншай тэме, якія, на нашу думку, павінны базіравацца на найноўшых метадалагічных прынцыпах.

Кароткі агляд айчынных энцыклапедычных выданняў паказвае, што баявыя дзеянні на тэрыторыі Беларусі летам 1941 г. у розныя часы называліся па-рознаму. На працягу дзесяцігоддзяў мяняліся і вынікі гэтых баёў і іх прычыны. У незалежнай Беларусі самым распаўсюджаным тэрмінам з’яўляецца тэрмін “абарончая аперацыя”. Як пазначана ў “Ваеннай энцыклапедыі Беларусі”: “Абарончая аперацыя – сукупнасць узгодненых і ўзаемазвязаных па мэтах, задачах і часе аперацый, бітваў, баёў і ўдараў, якія праводзяцца аб’яднаннямі паводле адзінага плана з мэтай зрыву наступлення (уварвання) пераўзыходзячых сіл праціўніка, нанясення яму паражэння, утрымання важ-

ных рубяжоў, раенаў і аб'ектаў, выйгрышу часу, эканоміі сіл і сродкаў, стварэння ўмоў для пераходу сваіх войск у наступленне (*контрнаступленне*). Па маштабах а.а. могуць быць стратэгічнымі, франтавымі, армейскімі, карпуснымі. [1, с. 14].”

У першым энцыклапедычным выданні “Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне: 1941–1945”, падзеі лета 1941 г. падаюцца у спецыяльным раздзеле “Пачатак вайны. Абарончыя баі Чырвонай Арміі на тэрыторыі Беларусі ў чэрвені– жніўні 1941 г.” Пры гэтым дадзеныя падзеі названы “Абарончая аперацыя на Беларусі 1941”, якая разглядаецца ў асобным артыкуле з аднайменнай назвай. Праведзена яна была войскамі Заходняга фронту 22 чэрвеня – 9 ліпеня 1941 г. і закончылася буйным паражэннем войск Заходняга фронту [2, с. 20–22]. Аб стратах гаворыцца ў агульным плане : “войскі першапачатковага складу Зах. Фронту панеслі вялікія страты ў людзях і баявой тэхніцы” [2, с. 21]. Аўтары артыкула Л.В. Аржаева і П.П. Ліпіла, засяродзішыся на гераізме і мужнасці чырвонаармейцаў, пакідаюць без увагі трагічны бок абарончай аперацыі, страты Чырвонай арміі. Нічога не сказана пра прычыны паражэння, няма згадак і пра палонных.

Канкрэтныя лічбы страт, наяўнасць савецкіх ваеннапалонных не прыводзяцца і ва ўступным артыкуле. Але ў адрозненне Л. В. Аржаевай і П. П. Ліпілы, гісторыкі раскрываюць прычыны трагедыі пачатковага перыяду вайны у якасці якіх называюцца традыцыйны для савецкай гістарыяграфіі высновы аб вераломным нападзе Германіі на СССР, колькаснай перавазе германскай арміі над савецкай у жывой сіле і тэхніцы. Да асноўных прычын, якія з’явіліся ў часы хрушчоўскай адлігі, аднесены таксама сталінскія рэпрэсіі,”. Новым тэзісам сталі “стратэгічныя памылкі Генеральнага штаба”, страта кіравання войскамі ва ўсх звеннях. Прызнаючы факт паражэння, аўтары ўступнага артыкула адначасова падкрэсліваюць, што “цяжкія двухмесячныя абарончыя баі савецкіх войск на тэрыторыі Беларусі садзейнічалі зрыву варожага плана «маланкавай вайны», далі магчымасць Стаўцы Вярхоўнага Галоўнакамандавання сканцэнтраванне рэзервы і правесці абаронныя мерапрыемствы на маскоўскім напрамку” [2, с. 8].

У артыкуле “Абарончая аперацыя на Беларусі 1941”, падрыхтаваным А. С. Галіцанам, змешчаным у 6-томнай “Энцыклапедыі гісторыі Беларусі” гаворыцца аб тым, што яна “праведзена ў Вялікую Айчынную вайну войскамі Заходняга фронту 22.6 – 9.7 1941 г.”. Як бачна, у пачатку артыкула згадкі пра паражэнне адсутнічаюць [3, с. 8]. Але на наступнай старонцы пазначана : “У выніку на пачатак ліпеня войскі Заходняга фронту пацярпелі сур’ёзнае паражэнне. Яго сілы, што засталіся, ужо не маглі стварыць суцэльнага фронту абароны на Усход ад Мінска на рубяжы р. Бярэзіна” [3, с. 9]. Агульнае, што збліжае А.С. Галіцана з аўтарамі артыкула папярэдняга выдання, гэта акцэнтацыя на гераічных старонках разглядаемай падзеі і адсутнасць згадак пра палонных і прычынах паражэння.

Як і ў папярэднім выданні, прычыны паражэння Чырвонай арміі ў Беларусі летам 1941 г. раскрыты, прычым больш дэталёва, у асобным артыкуле “Вялікая Айчынная вайна 1941–45”. Падтрымліваючы ранейшыя высновы даследчыкаў аб перавазе праціўніка ў паветры і на сушы, аб рэпрэсіях, аб

некампетэнтнасці вышэйшага эшалона партыйнага і дзяржаўнага апарату, нізкім прафесіяналізме стратэгічнага кіраўніцтва, у якасці адной з прычын У. С. Пасэ, раскрываючы сутнасць замацаванай ўсімі сродкамі агітацыі і прапаганды у арміі і грамадстве ваеннай дактрыны, краевугольным каменем якой з'яўлялася непакісная вера ў геній Сталіна, талент “першага маршала і лепшага палкаводца сучаснасці” К. Я. Варашылава, у тое, што пад іх кіраўніцтвам вораг будзе разбіты на яго ўласнай зямлі “малой крывёю, магутным ударам”, падкрэслівае, што “сутыкненне самаўпэўненай дактрыны з рэальнасцямі вайны... прывялі да дэмаралізацыі значнай часткі асабовага складу савецкіх войск (адсюль паніка, велізарныя страты і палон)” [4, с. 425]. Як вынікае з артыкула, канкрэтных дадзеных аб стратах савецкіх войск і ў дадзеным выданні не прыводзіцца. Новым з'яўляецца, хаця і ў агульным плане, паведамленне аб палонных.

У 18-томнай “Беларускай энцыклапедыі”, першы том якой убачыў свет у 1997 г., асобны артыкул “Абарончая аперацыя на Беларусі 1941” адсутнічае. Летнія падзеі 1941 г. разглядаюцца ў падрыхтаваным У. І. Лемяшонкам артыкуле “Вялікая Айчынная вайна Савецкага Саюза 1941–45”. Аднак і ў гэтым артыкуле тэрмін “Абарончая аперацыя” адсутнічае. Аўтар ужывае наступнае вызначэнне: “абарончыя баі на тэрыторыі БССР, якія працягваліся больш за 2 месяцы...” [5, с. 375].

У артыкуле ўпершыню была звернута ўвага на значныя страты пры правядзенні абарончых баёў. “Толькі на працягу першых 18 дзён баёў, – адзначае У. І. Лемяшонак, – войскі Заходняга фронту страцілі больш за 417 тыс. чалавек забітымі, параненымі, палоннымі і тых, што прапалі без вестак. З 44 дывізіяў (без авіяцыйных), якія на пачатку вайны ўваходзілі ў склад Заходняга фронту, 24 былі разгромлены, астатнія 20 дывізіяў страцілі ад 30 да 70 % сваіх сіл сродкаў [5, с. 375].

Характарызуючы прычыны трагедыі пачатковага перыяду вайны, аўтар ўжо не гаворыць аб вераломным нападзе Германіі на СССР, пра колькасную перавагу германскай арміі над савецкай у жывой сіле і тэхніцы, а канцэнтруе ўвагу не толькі на памылках камандавання, але і на палітычных і стратэгічных праліках І. В. Сталіна. У якасці галоўнай памылкі кіраўніцтва СССР называецца “няправільная ацэнка стану Чырвонай Арміі, якая заключалася ў перабольшванні яе магчымасцей” [5, с. 375].

Вельмі сцісла падзеі чэрвеня – пачатку ліпеня 1941 г. разгледжаны ў “Ваеннай энцыклапедыі Беларусі”, ход і вынікі якіх падаюцца ў спецыяльным артыкуле “Абарончая аперацыя ў Беларусі 1941.”, якая як адзначаюць аўтары “праведзена ў Вялікую Айчынную вайну войскамі Зах. фронту 22.6–9.7.1941. “Нягледзячы на буйное паражэнне войск Зах. фронту ў Беларусі, іх намаганні ў барацьбе з моцным ворагам не былі безвыніковымі. Перамога ў *Маскоўскай бітве 1941–42* была б немагчымай, калі б баі ў Беларусі скончыліся не ўжніўні, а ў чэрвені 1941” [1, с. 16]. Згадкі пра страты, прычыны паражэння адсутнічаюць.

Не аспрэчваючы змешчаных у энцыклапедычных выданнях звестак аб баявых дзеяннях на тэрыторыі Беларусі ў чэрвені – пачатку ліпеня 1941 г.,

адзначым, што выклікае сумненне тэрмін “Абарончая аперацыя” для характарыстыкі дадзеных падзей. Як паказвае аналіз прац, выдадзеных у савецкі перыяд, тэрмін “Абарончая аперацыя” не ўжываўся. Так, ў першым томе трохтомніка “Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны” азначаныя падзеі разгледжаны ў асобным параграфі “Глава 1. Начало Великой Отечественной войны. Параграф 3. Оборонительные бои Красной Армии. Героизм и мужество советских воинов”. Як бачна замест тэрміна “Абарончая аперацыя” ўжыты тэрмін “Абарончыя баі” [6, с. 64.].

У энцыклапедыі “Великая Отечественная война, 1941–1945” падзеі названы “Приграничные сражения” [7].

Адсутнічае дадзены тэрмін і ў некаторых сучасных айчынных выданнях. Напрыклад, у рэспубліканскай кнізе “Памяць” на с. 13 чытаем: “Са сказанага вынікае, што **абарончыя баі на тэрыторыі Беларусі** (выдзелена У. Здановічам) праходзілі ў два этапы. Першы – захоп у першы дзесяць дзён заходняй і цэнтральнай Беларусі. Другі этап – амаль двухмесячны, які спатрэбіўся гітлераўцам, каб захапіць усходнюю яе частку” [8, с. 13].

А ці існаваў, наогул, агульнасаюзны план абароны? Каб адказаць на дадзенае пытанне звернемся да крыніц. Аўтары трэцяга тома 12-ці томнай “Истории второй мировой войны”, спасылаючыся на мемуары Г. К. Жукава і А. М. Васілеўскага, пішуць пра існаванне планаў абароны, якія ўдакладняліся і дапаўняліся Генштабам. Стратэгічнае разгортванне войскаў першапачаткова было праведзена ў Прыбалтыйскай і Заходняй асабовай акругах ад Балтыйскага мора да Палесся, затым найбольш небяспечным быў прызнаны Паўднёва-Заходні напрамак Львоў – Кіеў, і ў канцы 1940 года праведзена адпаведная перагрупоўка [9].

Вядома, што восенню 1939 г. Генеральны штаб па асабістым указе І. В. Сталіна пачаў распрацоўку плана абароны краіны і мабілізацыйнага разгортвання ўзброеных сіл. Наркам абароны, разгледзеўшы план, не зацвердзіў яго, мяркуючы недастаткова рашучымі нашы магчымыя дзеянні па разгроме суперніка. Да жніўня 1940 г. план абароны быў перагледжаны. Адначасова з перапрацоўкай плана быў падрыхтаваны канцэптуальны дакумент: “Соображения об основах стратегического развертывания Вооруженных Сил на Западе и Востоке на 1940—1941 гг.” Аднак у дакументах стратэгічнай абарончай аперацыі не надавалі належнай увагі. Калі на адной стратэгічнай гульні апрабавалі варыянт прарыву буйных сіл праціўніка на вялікую глыбіню, І.В. Сталін заявіў: “Навошта культываваць адступальныя настроі? Вы што, плануеце адступленне?” [10, с. 29].

Прэзідэнт Акадэміі ваенных навук Расійскай Федэрацыі генерал арміі Махмуд Гарэеў паказваў: “Калі б планы абарончых аперацый былі, то зусім па-іншаму размяшчаліся б групоўкі сіл і сродкаў, па-іншаму будавалася б кіраванне і эшелонирование матэрыяльных запасаў. Але гэтага не было зроблена ў прыгранічных ваенных акругах”.

8. Памяць. Беларусь. Рэспубліканская кніга / Беларусь. Энцыкл. ; рэдкал. : Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1995. – 624 с.
9. История Второй мировой войны 1939–1945 : в 12 т. / редкопис. : А. А. Гречко (пред.) [и др.]. – М.: Воениздат, 1973–1982. – Т. 3: Начало войны. Подготовка агрессии против СССР / А. А. Гречко [и др.]. – 1974. – 502 с.
10. *Хисамутдинова, Р. Р.* Великая Отечественная война Советского Союза (1941– 1945 годы: военно-исторические очерки / Р. Р. Хисамутдинова. – Оренбург : Изд-во ОГПУ, 2014. – 476 с.
11. *Бараноўскі, Я.* Апошняя абаронная аперацыя / Я. Бараноўскі // Звязда. – 2016. – 28 мая.